

А. С. Борисюк-Дудкіна, Т. М. Шевченко

РЕСТАВРАЦІЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРОТОМИ АФРОДИТИ З ОЛЬВІЇ

У публікації подаються і аналізуються результати реставрації та консервації протоми класичного періоду з Ольвії (розкопки Л.М. Славина 1956 р.), яка зберігається у Наукових фондах ІА НАНУ. Внаслідок реставраційних робіт вдалося уточнити датування і атрибуцію теракоти.

Ключові слова: реставрація і консервація кераміки, теракота, протома, класичний період, Афродіта, Ольвія.

У ході впорядкування матеріалів колекції № 29, з розкопок Л.М. Славина було виявлено археологічно цілу глиняну протому з зображенням богині (інв. № О-56/744), вкриту колоніями грибоків і залишками пластиліну. Запропоновано реставрувати теракоту за сучасними технологіями та консервувати її для подальшого зберігання у Наукових фондах ІА НАН України.

Теракота знайдена 1956 року експедицією Інституту археології АН УРСР на чолі з Л.М. Славиним. Її виявлено на ділянці некрополя, в ямі № 1 (поховання 4), разом із сінчастим лекіфом, намистиною, шматками червоної фарби [Славин, 1956]. Тогорічні розкопки Інституту археології в Ольвії принесли немало знахідок фрагментів теракот, лише деякі з них свого часу були опубліковані [Леви, Славин, 1970, № 4, 28; с. 39, 41]. Але протома, про яку йдеться, не дивлячись на те, що вирізнялася серед них рідкісною повнотою збереженості, за такий значний період часу досі докладно не публікувалася.

Після майже 20 років з часу виявлення, у працях А.С. Русяєвої з'являються лише її прорисовка і фото [Русяєва, 1971, рис. 1, 1, с. 31; 1979, рис. 24, с. 44] з інформацією про те, що

це найраніша з протом, що зображають Кору-Персефону в Ольвії класичного періоду. Там же запропоновано датування V ст. до н. е., аттичне походження, а також наведено аналог, що зберігається в Одеському музеї [Кондаков, 1879, табл. II, 4]. Він справді повторює оформлення гіматія та жести, однак відрізняється за технікою виконання зображення, а, відповідно, за датою.

Відомості про попередню реставрацію протоми відсутні, однак наявні сліди неякісних, непрофесійно проведених попередніх робіт. Фрагменти предмета з'єднувались двома способами: оранжево-жовтим клеєм, який, виступаючи на авторську поверхню, забарвлював фарбовий шар та мав неестетичний вигляд; великі ж шви було заліплено пластиліном, котрий виступав на поверхню з обох боків та через проникнення в пори кераміки призвів до жирових плям та ореолів. (рис. 1, див. вклейку). Відсутність органічних речовин у складі керамічного виробу не виключає, проте, можливість розвитку на ньому грибової колонії. Поверхневі забруднення, зокрема пил і частинки органічних речовин, створювали під час різкої зміни температурно-вологісного режиму умови для появи грибка. Грибки та спори спотворюють вигляд пам'ятки, маскують розпис. Мікроорганізми, в свою чергу, виділяють продукти свого обміну — органічні кислоти і деякі забарвлені частини, котрі є факторами хімічної руйнації керамічних виробів, знижуючи їх механічну міцність [див.: Шиянова, 2001]. Крім того, протома, як і будь-яка пориста кераміка, що зберігалася в умовах підвищеної вологості, могла бути засоленою.

На реставрацію теракота надійшла у двох фрагментах. Один, великий, склеєний з семи

фрагментів; інший — нижня частина обличчя — зберігався окремо, належачи основній частині, він не поєднувався з нею. Не вціліли незначні частини зображення покривала на голові, верхньої частини обличчя, передпліччя лівої руки, великий палець правої, е сколи на бічних краях протоми, які заходять на зворот, на швах з'єднання фрагментів. Висота виробу 17,5 см, ширина 13,0 см, глибина профілю — 4,2 см. Глина світло-коричнева, з кремевим відтінком, з грубими і дрібними домішками піску, незначними — слюди. Черепок має пористу структуру. Маса з природно забарвлених тугоплавких глин з додаванням піску. Водопоглинання 8—10 %. Фактура грубозерниста, злам матовий [Андреева и др., 1999, с. 10].

На поверхні сліди білої обмазки, фарби бежевого, червоного, коричневого кольорів. Поверхня фарбового шару має загальні забруднення та вкрита грибок чорного кольору. Спостерігаються втрати фарбового шару, осипи покриття, через що червона фарба збереглася частково.

Перед реставрацією було проведено хімічні аналізи на агресивність черепка і фарби до водного середовища. Вода не є агресивним середовищем, але фарбовий шар очищувати треба обережно, щоб не травмувати фарбу. Підібрано розчинник для видалення клею (зважаючи на зовнішній вигляд фізичні та хімічні властивості клею, можна припустити, що це клей БФ (докл. див.: [Шиянова, 2004, с. 44])) — спирт етиловий; підібрано реактиви для видалення грибка та дезінфекції; складено план етапів реставрації.

В процесі реставрації видалено нестійкі забруднення, розклеєно фрагменти (рис. 2, див. вклейку). Пластилін, плями та ореоли від нього знято шляхом накладання ватно-марлевих тампонів, просочених вайт-спіритом, після чого місця оброблено спиртом. Грибок видалено ватно-марлевими тампонами, просоченими 3 % щавелевою кислотою, оброблено 1 % розчином аміаку, та проведено дезінфекцію. Предмет було висолено, брудові нашарування знято. Після цього поверхню укріплено 2 % розчином ПВБ та склеєно фрагменти на 10 %. Фрагмент обличчя посаджено на місце, заповнено форму обличчя. Реконструкцію рис обличчя проводити не було доцільно, оскільки точні копії зображення відсутні. Інші втрати зображення на протомі заповнили, деякі сколи і шви замастикували (рис. 3, див. вклейку). Наприкінці доповнення були затоновані (рис. 4; 5, див. вклейку). Завершенням робіт стало створення реставраційного паспорта.

Завдяки реставрації, стали очевидними деталі зображення, які раніше були непомітними під стійкими нашаруваннями та колоніями грибка і які дозволяють, публікуючи пам'ятку, по-новому поглянути на датування й атрибуцію протоми, зважаючи також на нові дослідження в коропластиці.

Теракота виготовлена у формі, зворот увігнутий, поверхня його заглажена пальцями. Краї рівно зрізані, потовщені. Черепок товстий, теракота важка. Тип зображення традиційний для протом класичного періоду: до пояса, з гіматієм, накинутим на голову, з зігнутими в ліктях і піднятими до грудей руками. Втім, їй властиві певні особливості. Гіматій спускається з голови на ліве плече богині, утворюючи кілька складок, показаних в невисокому рельєфі, але не накриває праве плече, залишаючи оголеними груди і руку. Оголеність богині стала очевидною лише після комплексної реставрації та консервації теракоти. До цього на вкритій нашаруваннями стійких забруднень поверхні можна було розрізнити лише обриси рук, що призвело до інтерпретації протоми як зображення Кори-Персефони [Русяева, 1971, с. 31; 1979, с. 44]. Хоча відмінною ознакою цієї богині був гранатовий плід в руці, з яким її зображували починаючи з архаїки, не забувався він і в елліністичній коропластиці [Robinson, 1952, pl. 18, N 27; Rohde, 1969, N 48]. Сам факт зображення у вигляді протоми до пояса не є підставою для атрибуції богині. «Так само підняті до грудей руки були жестом багатьох богинь.

Завдяки очищенню поверхні можна також виявити окремі деталі головного убору богині. А саме, гіматій покриває стефану, яка прикрашена трьома розетами. Найкраще вціліла розета справа, на ній видно випуклий центр на увігнутому полі, розподіл на окремі пелюстки помітний лише ближче до центру. Розета над лобом вціліла частково, а третя — найгірше рельєфно пророблена, тож, очевидно, після неодноразового використання форми, від неї залишився лише незначний виступ. Ледь помітними виступами показано дископодібні серезки. Можливо первинно вони теж мали вигляд розет.

Найчіткішим рельєфом передано зачіску. Довгими, незначно опуклими лініями тонкі пасма волосся обрамляють обличчя. Вони напрямлені від обличчя назад, майже прямі. Така зачіска характерна для аттичних зображень першої половини IV ст. до н. е. З лівої сторони краще збереглася фарба на волоссі (рис. 5, в), справа — лише окремі сліди, вона має коричневий, близький до темно-червоного, колір. Яскравіша червона фарба вціліла на губах (рис. 5, в). Обличчя, шия і тіло вкриті бежевою фарбою. Білий колір має фарба, сліди якої збереглися на стефані. Обличчя має ледь видовжену до підборіддя форму, перехід до шиї плавний. Ніс прямий, широкий, губи не акцентовані, пластично пророблена нижня. Шия майже пласка, що зменшує її масивність на фоні невеликого обличчя. Плечі і руки мають плавні обриси, згладжено навіть сильний поворот кистей. Руки тонкі, у порівнянні з масивним тулубом. Пальці деталізовано, чітко пророблено до самих кінчиків. Великий палець

майже не відрізняється за товщиною, також незначна відмінність у довжині і товщині інших пальців. Обома руками богиня огортає груди. Кисть лівої руки дещо вище розташована, повністю закриває грудь, кисть правої — зсунута до центру, залишає грудь оголеною. Права рука розташована ближче до центру торсу, ніж ліва, на більш ранніх, але примітивніше виконаних, зразках початку V ст. до н. е. [Mendel, 1908, pl. II, 3; Robinson, 1952, pl. 17, N 25, 26]. Майстер детально, як на свій час, проробив антропологічні особливості зображення тіла, не відходячи, втім, від ідеалізації, представлені так званою позачасовою краси [Hallett, 2005, p. 13].

Про пізнішу дату, а саме — першу чверть IV ст. до н. е., свідчить не лише знахідка сітчастого лекіфа в тому ж контексті, а й стилістичні особливості зображення. Перш за все, це стосується трактування пальців рук. На протомах класичного періоду воно змінюється протягом другої половини V — першої половини IV ст. до н. е. Якщо до середини V ст. на протомах з Родоса, Беотії пальці піднятих до грудей рук показують у профіль і найбільш видно вказівний та великий [Higgings, 1954, pl. 40—43, N 237—242, pl. 116, N 842; Mollard-Besques, 1954, pl. LXXIX, N C156], то наприкінці V ст. до н. е. на Родосі і на початку IV ст. в Беотії, пальці на руці показують розгорнуто, розкладеними майже в'ялом, через те вони дещо віддаляються від реальних антропологічних вимірів, стають надто тонкими й видовженими, як на ольвійській знахідці [Higgings, 1954, pl. 50, N 295, pl. 125, 126, N 592, 597]. Втім, передача рук більш природна. Крім того, у V ст. до н. е. руки виглядають надто малими, тонкими і короткими у порівнянні з головою. Це ілюструють, зокрема, протоми, в яких так само обидві руки підняті до грудей, гіматій звшений з одного плеча, а під ним одягнуто хітон [Кондаков, 1879, табл. II, 4; Robinson, 1933, pl. 9, N 36, 37].

Як на такий тривалий період, це дуже незначний розвиток в іконографії, адже протягом понад століття тиражувався той самий тип зображень до пояса з обома руками біля грудей, на противагу попереднім архаїчним поплічним протомам без артикульованих плечей. Перехід від протому з поплічним зображенням до протому-бюсту відбувся на початку V ст. до н. е. [Schuler, 2004, p. 78]. Зміна в трактуванні рук на початку IV ст. до н. е. була тісно пов'язана з розвитком круглої скульптури, де в той самий час відбувається подібний перехід.

Також про дату протому після початку IV ст. до н. е. свідчить трактування волосся паралельними округлими лініями. Саме в цей час в Аттіці поширюється така манера передачі зачіски, причому здебільшого на зображеннях або учасниць культу, або театральних акторів [Breitenstein, 1941, pl. 72, N 592, 597, p. 63;

Higgings, 1954, pl. 96, 98, N 731, 746]. Це стосується аттичних фігурок з Великої Близниці та Горгінії IV ст. до н. е. [Грач, 1974, с. 38, 39, № 16—18, 29, табл. 44, 1—3; 45, 1; Кругликова, 1974, с. 46, № 1, табл. 50, 1]. Афродіта з таким трактуванням зачіски відома у вигляді протому і фігурок з Беотії початку та середини IV ст. до н. е. [Higgings, 1954, pl. 126, 129, N 874, 887; Schmidt, 1994, N 62, S. 57, Taf. 15d]. В Олінфі вона представлена з цією модною для першої половини IV ст. до н. е. зачіскою з Еротом на плечі [Robinson, 1933, N 248]. Подібне трактування волосся, очевидно, було спрощеним зображенням витончених хвилястих пасом, розкладених над скронями, властивих для попереднього часу високої класики. Це може дати відповідь на питання, чому в Аттіці така манера більш властива для ритуальних теракот. Не виключено, що це було зумовлено меншою увагою до їх естетичної досконалості.

Ольвійська знахідка має аттичні корені зображення, однак вона не є аттичним імпортом. Про це свідчить якість і характер глини. На відміну від добре відмудлених, без видимих домішок мас, маємо дещо пористу, з дрібними і грубими домішками кварцу, глиняну масу (рис. 5, б). Це характерно для херсонеської продукції [Котенко, 2015, с. 80, 82, 84]¹. Можливо, у Херсонесі було виготовлено не одну таку протому у привізній формі і подальші дослідження виявлять аналоги теракоти, що потрапила в Ольвію.

Таким чином, лише після реставрації вдалося розпізнати такі важливі для атрибуції особливості зображення, як оголена права частина торсу богині, розети, які прикрашають стефану і сережки. Напівоголена богиня однозначно асоціюється з богинею кохання Афродітою. Адже за класичного періоду ніяких інших жінок чи богинь, крім гетер і жертв насилля, не зображали оголеними [Hallett, 2005, p. 5]. До того ж, у Північному Причорномор'ї на зразках образотворчого мистецтва цю богиню представляли набагато скромніше, найчастіше менш оголеною, ніж на аналогічних зображеннях з інших частин Ойкумени [Lang-Auinger, 2006].

Жест, коли обидві руки піднято до грудей, пов'язують з культом родючості, та ця функція була притаманна не лише елевсинським богиням. В час побутування протому з Ольвії, з руками біля грудей зображають богинь в калафі, без головного убору, з птахом, квіткою тощо [Leyenaar-Plaisier 1979, pl. 20, p. 109, N 112]. В них можна вбачати різних персонажів, а в деяких випадках — виключно Афродіту.

Розети, як прикраса головного убору, мало додають до атрибуції, однак ставлять протому в один ряд з класичними зразками. Як і на ольвійській, розети над зачіскою та у вухах зроблені на

1. Автори висловлюють вдячність В.В. Котенку за огляд теракоти і визначення центру її виробництва.

протомах V ст. до н. е. з Родоса [Higgings, 1954, pl. 50], погруддях з Олінфа [Robinson, 1952, N 70—71, 74]. Розетати прикрашені родоські протоми, знайдені в Навкратісі 450—350 рр. до н. е. [Thomas, 2015, p. 8—9, fig. 18], Галікарнасі кінця V ст. до н. е. [Higgings, 1954, pl. 62, N 443]. Наліпні, доволі примітивні розети прикрашають стефану східногрецьких протом 480—450 р. до н. е., знайдених в Селінунті [Schuler, 2004, p. 80, pl. 68, N 13.N.1]. На полосах півфігурних зображень з Сицилії кінця V—IV ст. до н. е. — цілі ряди розет [Bell, 1981, p. 49, N 183—185]. Італійські протоми і бюсти другої половини V ст. до н. е. в полосах прикрашені розетами, наліпленими безпосередньо на зачіску і плечі [La coroplastica..., 1987, p. 48, fig. 23, N 31]. Більшість протом, особливо з піднятими до грудей руками, справді V ст. до н. е., але в багатьох античних центрах їх продовжують виготовляти і в IV ст. до н. е. [Thomas, 2015, p. 9, with lit.]. Зокрема, яскраві зразки з розетами на стефані походять з Галікарнаса початку IV ст. до н. е. [Higgings, 1954, pl. 67, N 490], з розетами на зачісці й у вухах — з Італії середини IV ст. до н. е. [La coroplastica..., 1987, fig. 37, 38, N 45, 46].

В Ольвії також відомі подібні зображення. Фрагмент протоми (O-52/2293) з великими розетами на стефані й у вухах атрибутовано як зображення Кори-Персефони [Русяєва, 1982, с. 51; Шевченко Т., 2010, с. 96, рис. 2, 2]. Хоча, зважаючи на аналогічні зображення, прикрашені розетами, його можна пов'язувати з зображенням Афродіти. Це підтверджують також знахідки в одному контексті з ним глиняних фігурок птахів, постійних атрибутів Афродіти. Ця протома, як і деякі інші з Ольвії, походить з розкопок домашніх святилищ [Шевченко Т., 2010, с. 95—97]. Тоді як протоми знаходять переважно у громадських святилищах і могилах [Thomas, 2015, p. 9 with lit.]. Те саме можна сказати про елліністичні протоми Афродіти з Херсонеса [Шевченко А., 2008, с. 6, 7, рис. 10; 11]. Це спостереження підтверджує і публікована теракота з розкопок 1956 р. Факт її знахідки на некрополі дає можливість повернутися до питання хтонічного аспекту в культурі Афродіти. Існує думка, що образ Афродіти в похованні був символом відродження і безсмертя [Шевченко А., 2008, с. 7]. Слід зауважити, що відомо не так багато свідчень проявів цього аспекту в Ольвії класичного періоду.

Таким чином, одна з небагатьох археологічно цілих теракот після 60 років з часу виявлення, після реставрації та консервації, проведеними за сучасними вимогами, була піддана вивченню та аналізу. Завдяки цьому стало можливим розпізнати непомічені раніше деталі, що дозволяють віднести протому до зображень Афродіти, до часу першої чверті IV ст. до н. е., і розглядати Аттику лише як місце походження впливів у створенні зображення, тоді як місце виготовлення самої теракоти — Херсонес.

Андреева Л.Н., Антонян А.С., Барабанова Т.И. и др. Реставрация музейной керамики. — М., 1999. — 144 с.

Грач Н.Л. Терракотовые статуэтки из кургана Большая Близица // САИ. — М., 1974. — Вып. 1-11: Терракотовые статуэтки. — Ч. IV: Придонье и Таманский полуостров. — С. 36—39.

Кондаков Н. Греческие терракотовые статуэтки в их отношении к искусству, религии и быту // 300-ИД. — 1879. — Т. XI. — С. 75—179.

Котенко В.В. Елліністичні глеки з поселення Маслини // Археологія. — 2015. — № 3. — С. 78—87.

Кругликова И.Т. Терракоты из Горгишпи // САИ. — М., 1974. — Вып. 1-11: Терракотовые статуэтки. — Ч. IV: Придонье и Таманский полуостров. — С. 43—50.

Леви Е.И., Славин Л.М. Описание теракотов ольвийской агоры // САИ. — 1970. — Вып. Г1-11, ч. I. — С. 38—42.

Славин Л.М. Описание находок ольвийской экспедиции 1956 г. / НА ІА НАН України. — 1956/10.

Русяєва А.С. Культ Кори-Персефони в Ольвії // Археологія. — 1971. — № 4. — С. 28—40.

Русяєва А.С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. — К., 1979. — 170 с.

Русяєва А.С. Античные теракоты Северо-Западного Причерноморья (VI—I вв. до н. э.). — К., 1982. — 166 с.

Шевченко А.В. Культ Афродиты в античном Херсонесе (по данным коропластики) // Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма. — Симферополь, 2008. — Вып. I. — С. 5—10.

Шевченко Т.М. Підвісні теракоти з Ольвії та їх використання в культовій практиці // Колекція наукових фондів Інституту археології НАН України: Матеріали та дослідження. — К., 2010. — С. 94—104 (АДІУ. — Вип. 3).

Шиянова Г.В. Пошкодження кераміки, викликані діяльністю мікроорганізмів та методи боротьби з ними // Український керамологічний журнал. — 2001. — № 1. — С. 45—48.

Шиянова Г.В. Клеї для реставрації археологічної кераміки // Український керамологічний журнал. — № 2—3 (12—13). — 2004. — С. 43—46.

Bell M. The Terracottas (Morgantina Studies: Results of the Princeton University Archaeological Expedition in Sicily). — Princeton; New Jersey, 1981. — Vol. I. — 152 p.

Breitenstein N. Catalogue of Terracottas. Cypriote, Greek, Etrusco-Italian and Roman. — Copenhagen, 1941. — 106 p.

Hallett Ch.H. The Roman Nude. Heroic Portrait Statuary. 200 BC — AD 300. — Oxford; New York, 2005. — 392 p.

Higgings R.A. Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities. British Museum. — London, 1954. — Vol. I. — 208 p.

La coroplastica di Spina. Immagini di culto: Catalogo della mostra. — Ferrara, 1987. — 78 p.

Lang-Auinger C. Iconographic parallels between terracottas from Western Asia Minor and the Black Sea // Греки и варвары на Боспоре Киммерийском VII—I вв. до н. э. — СПб., 2006. — P. 100—105.

Leyenaar-Plaisier P.G. Les terres cuites grecques et romaines. — T. I: Catalogue de la collection du Musée national des antiquités a Leiden. — Leiden, 1979. — Vol. III. — 214 p.

Mendel G. Catalogue des figurines grecques de terre-cuite. — Constantinople, 1908. — 663 p.

Mollard-Besques S. Catalogue Raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains. — I: Époques préhellénique, géométrique, archaïque et classique. — Paris, 1954. — 108 p.

Robinson D.M. Terracottas of Olynthus Found in 1931 (Excavations at Olynthus. Part VII). — Baltimore, 1933. — 122 p.

Robinson D.M. Terracottas, Lamps, and Coins found in 1934 and 1938. — Baltimore, 1952. — 534 p. (Excavations at Olynthus. — P. XIV).

Rohde E. Griechische Terrakotten. — Leipzig, 1969. — 52 S.

Schmidt E. Katalog der antiken Terrakotten. — Teil I: Die figurlichen Terrakotten. — Mainz, 1994. — 244 S.

Schuler E.V. Les protomés féminines de la Malophoros à Sélinonte. — Naples, 2004. — 270 p. (Cahiers du Centre Jean Berard. — XXII).

Thomas R. Greek Terracotta Figures (Naukratis: Greeks in Egypt). — 2015. — URL: www.britishmuseum.org/naukratis.

*А. С. Борисюк-Дудкіна,
Т. Н. Шевченко*

РЕСТАВРАЦІЯ І РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРОТОМИ АФРОДИТИ ІЗ ОЛЬВІЇ

Публікуєма протома класического періода, хранящася в Научних фондах ІА НАН України, найдена в ході раскопок Ольвії 1956 г. експедицією ІА АН УРСР под руководством Л.М. Славина. Представлено описання і обосновання процесу реставрації і консервації, проведенних в соответствии с современными требованиями.

Благодаря чистке и реставрации, стало возможным распознать незамеченные ранее детали, позволяющие по-новому взглянуть на атрибуцию и датировку протомы. Оказалось, что богиня изображена с обнаженной грудью, а головной убор и серьги украшены розетками. Ее связь с образом Афродиты теперь представляется более убедительной, чем с Корой-Персефой, как считалось раньше. Пересмотреть датировку заставляет не только контекст находки, но и особенности изображения пальцев рук и волос. Четко оформленные пальцы данной протомы отличаются от кистей рук, изображаемых в профиль на протяжении V в. до н. э. Трактовка прически характерна для аттических изображений первой половины IV в. до н. э., хотя это не значит, что терракота была изготовлена в Аттике: состав глины

свидетельствует о ее херсонесском происхождении. Контекст находки позволяет сузить датировку до первой четверти IV в. до н. э. Протома является одной из немногих археологически целых ольвийских терракот и напоминает о хтоническом аспекте культуры Афродиты.

Ключевые слова: реставрация и консервация керамики, терракота, протома, классический период, Афродита, Ольвия.

*A. S. Borysiuk-Dudkina,
T. M. Shevchenko*

RESTORATION AND RECONSTRUCTION OF PROTOME OF ATHRODITE FROM OLBIO

Published is a Classical period protome kept in the Scientific Funds of the IA NASU from the excavations at Olbia in 1956 headed by L.M. Slavin. Presented are the description of and a basis for the restoration and conservation process conducted according to the modern requirements.

After the cleaning and restoration, it became possible to discern the details not noticed before, which allowed considering the attribution and dating of the protome anew. It appeared that the goddess is represented with a naked breast and a headdress and earrings are decorated with rosettes. Consequently, its relation with an Aphrodite image appears to be more convincing than with Kore-Persephone, as it was considered before. As for the dating, it should be reviewed not only because of the context of the finding, but also because of the peculiarities of fingers and hair depiction. Efficiently made fingers of this protome differ from the hands presented profiled during the 5th century BC. The hair depiction is common for Attic depiction of the first half of the 4th century BC, although it does not mean that the terracotta was produced in Attica, the clay composition evidence for its Chersonesian origin. The context of a find allows narrowing the dating to the first quarter of the 4th century BC. Protome is one of a few archaeologically intact Olbian terracottas and reminds of a chthonic aspect of Aphrodite cult.

Keywords: restoration and conservation of ceramics, terracotta, protome, Classical period, Aphrodite, Olbia.

Одержано 30.11.2015

До статті
 А. С. Борисюк-Дудкіної, Т. М. Шевченко
 РЕСТАВРАЦІЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРОТОМИ АФРОДИТИ З ОЛЬВІЇ

Рис. 1

Рис. 4

Рис. 2

Рис. 5

Рис. 3

Рис. 1. Вигляд теракоти до реставрації
 Рис. 2. Лицьова і зворотна сторона очищених фрагментів
 Рис. 3. Протома після з'єднання та доповнення зображення
 Рис. 4. Теракота після реставрації та консервації, зворот і профіль
 Рис. 5. Протома Афродіти класичного періоду: а — фото лицьової сторони після реставрації; б — макрозйомка глини; в — макрозйомка фарби на ділянці волосся і губ

